

DOI: 10.22092/irm.2019.118214

نامه علمی

تاریخ دریافت ۱۳۹۶/۰۸/۲۹
تاریخ پذیرش ۱۳۹۷/۰۹/۲۶

بررسی مقدماتی نحوه مدیریت مراتع در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز

علی محبی*

چکیده

در سال‌های اخیر بروز پدیده ریزگرد در استان خوزستان، از نظر تکرار و استمرار، روند افزایشی داشته است. این پدیده کاهش کیفیت زندگی، تهدید سلامت مردم، کاهش کیفیت هوا، کاهش ایمنی راه‌های مواصلاتی و غیره را در پی داشته است. برای کنترل این پدیده و کاهش خسارات آن، شناخت ویژگی‌های کانون‌های مختلف تولید ریزگرد امری ضروری است. بدین منظور تحقیق حاضر به شیوه بررسی‌های اسنادی وضعیت اجرای قوانین مرتبط با مدیریت مراتع در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز انجام شد. نتایج حاصل از تحلیل داده‌های مربوط به پروانه‌های چرای صادر شده در منطقه نشان داد که نخست، فقط برای حدود ۳۴ درصد از آبادی‌های محدوده، پروانه چرا صادر شده است. دوم، تاریخ‌های صدور پروانه‌ها قدیمی بوده که با در نظر گرفتن بویایی جمعیتی، دام و پوشش گیاهی و به منظور مدیریت مراتع متناسب با حالات دینامیکی این منابع، تهیه طرح‌های مرتع‌داری، تجدید ممیزی براساس دستورالعمل جدید از ضروریات است. سوم، با در نظر گرفتن پروانه‌های چرای صادر شده به عنوان ملاک مدیریت این مراتع، باید عنوان کرد که در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز، تعداد دام به طور متوسط ۱۰/۳ برابر ظرفیت مجاز است. لذا با عنایت به نارسایی مدیریت دولتی در چنین مناطق حساسی، به نظر می‌رسد تحقیق و ارائه مدل مدیریتی مناسب یکی از اولویت‌های پژوهشی منطقه باشد.

واژه‌های کلیدی: مقابله با ریزگرد، قوانین، مدیریت مرتع، جنوب شرق اهواز

Preliminary study of rangeland management within the combat dust project in south- east of Ahwaz

A. Mohebbi*

Abstract

In recent years, the occurrence of dust phenomenon in Khuzestan province has been increasing in terms of repetition and continuity. This phenomenon has resulted in reduced life quality, threats to public health, reduced air quality, reduced safety of the roadways and To control this phenomenon and reduce its damage, it is essential to recognize the characteristics of the origin areas producing dust. For this purpose, the present study was conducted with the aim of documenting the status of implementation of the laws related to rangeland management within the combat dust project in south- east of Ahwaz. The results of data analysis of grazing licenses issued in the study area showed that the grazing license was issued only for 34% of the area's villages. Moreover, the grazing license dates were old. Therefore, considering the demographic dynamics, livestock and vegetation, as well as the necessity of managing rangelands according to the dynamics of these resources, the preparation of range management plans or audit renewal according to the new guidelines is essential. Also, considering the grazing licenses issued as a criterion for the management of these rangelands, it should be noted that within the combat dust project in south- east of Ahwaz, the number of livestock on average is 10.3 times the allowable capacity. Considering the failure of government management in such sensitive areas, it seems that the research and presentation of an appropriate management model is one of the research priorities of the study area.

Keywords: Combat dust, laws, rangeland management, south- east of Ahwaz

* استادیار پژوهش، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران. پست الکترونیک: a.mohebi@rifr-ac.ir

* Assistant Prof., Research Institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran
E-mail: a.mohebi@rifr-ac.ir

● مقدمه

شواهد نشان می‌دهد که پدیده ریزگرد در کشور همه‌گیر شده است؛ به طوری که شاهد ورود بخش عظیمی از آن به شمال کشور نیز هستیم (کلانتری، ۱۳۹۶). در این میان، در سال‌های اخیر در استان خوزستان، بروز این پدیده از نظر تکرار و استمرار، روند افزایشی داشته است (شکل‌های ۱ و ۲). این پدیده کاهش کیفیت زندگی، تهدید سلامت مردم، کاهش کیفیت هوا، کاهش ایمنی راه‌های مواصلاتی و غیره را در پی داشته است. به منظور کنترل این پدیده و کاهش خسارات آن شناخت ویژگی‌های کانون‌های مختلف تولید ریزگرد امری ضروری است (فیاض، ۱۳۹۶). بدین منظور وزارت جهاد کشاورزی، در اواخر بهمن ۱۳۹۵، مأموریت مطالعات ریزگرد استان خوزستان را به مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور محول کرده و پیرو آن گروه‌های تخصصی مطالعاتی مربوطه تشکیل شد. یکی از این گروه‌ها، گروه مطالعاتی اقتصادی - اجتماعی بود که تحقیق حاضر به شیوه بررسی‌های اسنادی وضعیت اجرای قانون مدیریت مراتع در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز در آن قالب انجام شده و نتایج مربوطه مورد تحلیل قرار گرفته است.

● مواد و روش منطقه مورد مطالعه

کانون ریزگرد جنوب شرق اهواز از فاصله حدود ۲۵ کیلومتری جنوب شرقی شهر اهواز آغاز شده و در امتداد بزرگراه اهواز - ماهشهر در مختصات جغرافیایی 47° ، 48° تا $17'$ ، 49° طول شرقی و $45'$ ، 30° تا $15'$ ، 31° عرض شمالی ادامه می‌یابد. حد شمالی این کانون محدود به اراضی فرودگاه تازه‌ساخت، شرق آن به اراضی غیزانیه، حد جنوبی آن به حد بالایی تالاب شادگان و حد غربی آن به نهر مالح محدود می‌شود. محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز در شکل ۳ آورده شده است (سیداخلاقی و همکاران، ۱۳۹۶). فاز اول مطالعه که با خط قرمز در نقشه مشخص شده ۲۴ روستا را شامل شده است که مشخصات ثبتی هر یک از آنها در جدول ۱ آورده شده است.

● روش تحقیق و جامعه آماری

در این مطالعه از شیوه تحقیق اسنادی (Documentary Research) بهره جسته و جامعه آماری شامل ۲۴ آبادی موجود در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز بوده و برخی از مشخصات این آبادی‌ها در جدول ۱ قابل مشاهده است. همان طوری که در این جدول مشخص شده، کل مساحت عرصه ۹۱۷۰۸ هکتار بوده که

از این سطح ۲۳۳۳۶ هکتار آن مستثنیات اشخاص و ۶۸۳۷۳ هکتار، اراضی ملی است.

● یافته‌ها

الف - آبادی‌های دارای پروانه چرا از کل ۲۴ سامان عرفی مورد مطالعه، در ۸ سامان عرفی ممیزی مرتع صورت گرفته، ۱۶ سامان عرفی نیز فاقد ممیزی است. تاریخ اولین ممیزی در منطقه، سال ۱۳۷۳ و آخرین آن ۱۳۸۷ است. آبادی‌های دارای پروانه به ترتیب تاریخ صدورشان از قدیم به جدید روستاهای دواب‌الاحسان، روزنه، حفیره آلبوآلد، حنیطیه، خویسه، مسلمیه، شعیط مندیل (بزرگ) و شعیط جابر را شامل می‌شود (جدول ۲).

شواهد

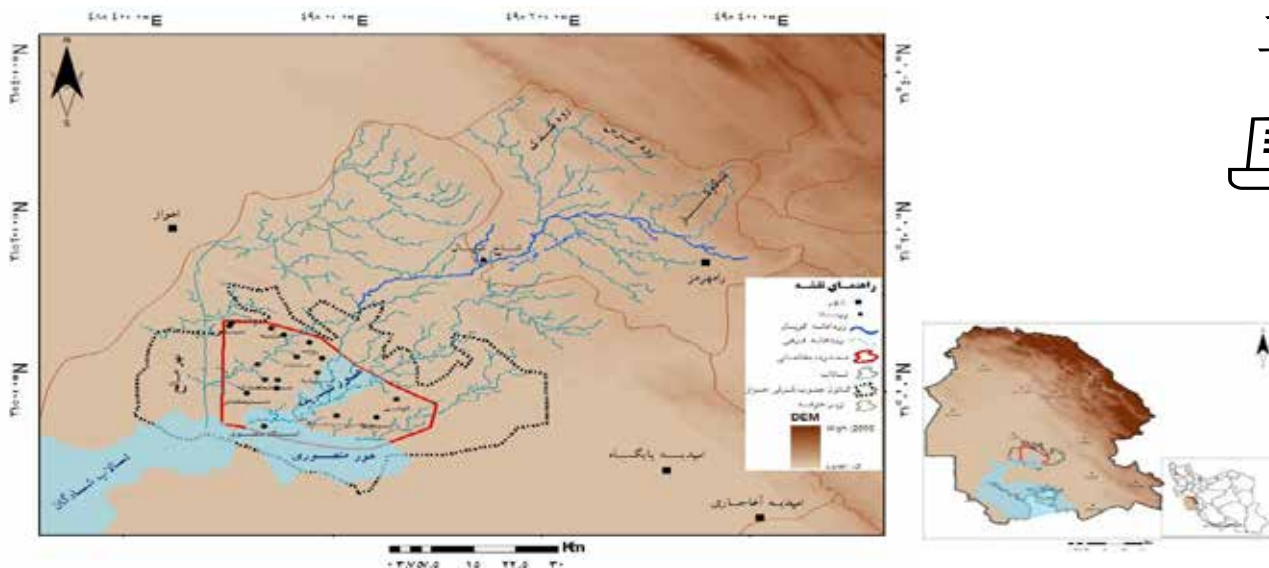
نشان می‌دهد که پدیده ریزگرد در کشور همه‌گیر شده است؛ به طوری که شاهد ورود بخش عظیمی از آن به شمال کشور نیز هستیم. در این میان، در سال‌های اخیر در استان خوزستان، بروز این پدیده از نظر تکرار و استمرار، روند افزایشی داشته است.

شکل ۲- تجمع رسوبات پشت گیاهان و تشکیل نکا، اطراف هور شریفیه (عکس از: کنشلو و همکاران، ۱۳۹۶)

شکل ۱- تشکیل افق سدیمی چرب‌مانند در زیر برخی گونه‌های شوررو (سودا)، (عکس از: کنشلو و همکاران، ۱۳۹۶)

شکل ۳- محدوده منطقه ریزگرد جنوب شرق اهواز

جدول ۱- اسامی، مشخصات پلاک‌های ثبتی و مساحت اراضی ملی و مستثنیات واقع در آبادی‌های محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز (آمار اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان خوزستان)

ردیف	مشخصات پلاک‌های ثبتی			کد نقشه	مساحت (هکتار)	
	نام	شماره پلاک	بخش		ملی	مستثنیات
۱	حنیظیه	۸۳	۴	۴۰۸	۲۳۸۰	۲۶۴۹
۲	خویسه	۸۴	۴	۴۰۹	۷۹۹۷	۸۱۹۴
۳	منصوره بزرگ	۱۰۶	۴	۴۱۰	۷۰۹۶	۸۲۰۰
۴	خسرویه	۸۲	۴	۴۵۸	۱۵۶۴	۲۵۳۸
۵	شعیطه کوچک (شعیطه جابر)	۳۹	۶	۶۰۲	۳۵۸۰	۴۳۶۸
۶	روزنه	۴۹	۶	۶۰۵	۷۵۶	۱۷۵۹
۷	حفیره سید شرف	۷۵	۶	۶۰۹	۱۹۱۰۱	۱۹۵۱۸
۸	شعه زرگان	۹۷	۶	۶۱۱	۱۲۳	۴۸۸۵
۹	مدینات	۴۷	۶	۶۱۲	۱۹۵۰	۲۶۲۲
۱۰	عویفی	۹۸	۶	۶۱۳	۳۷۸/۶۹	۵۰۸۶
۱۱	مسلیمه	۱۰۱	۶	۶۱۴	۷۷۴۸/۰۹۵	۸۱۳۳
۱۲	خزینه	۲۹	۶	۶۱۵	۱۳۷۲	۱۹۸۲
۱۳	لعیبه	۷۸	۶	۶۲۰	۸۸۱	۱۴۴۳
۱۴	غدیر حبسه	۴۸	۶	۶۲۱	۱۴۵۸	۲۰۵۴
۱۵	ابوجرد کوچک	۱۰۰	۶	۶۲۲	۱۵۹۰	۱۸۰۹/۵
۱۶	شرفیه	۴۶	۶	۶۲۴	۱۴۷۰	۲۲۱۵
۱۷	سیدعلی	۵۱	۶	۶۲۵	۵۶۶	۷۷۷
۱۸	دوب‌الاحسان	۳۷	۶	۶۲۷	۱۱۴۴	۱۳۵۵
۱۹	تمبور	۲۸	۶	۶۲۲	۱۱۰۵	۱۶۴۸
۲۰	ابوکبیره	۳۰	۶	۶۲۳	۲۲۲	۱۵۶۹
۲۱	ابوجرد بزرگ	۹۹	۶	۶۲۴	۸۶۱	۱۷۴۸
۲۲	منیسر	۲۷	۶	۶۲۹	۲۱۱۹	۲۷۱۳
۲۳	حفیره ابوالد	۳۸	۶	۶۴۴	۱۷۱۳	۲۳۶۱
۲۴	شعیط بزرگ (مندیل)	۴۰	۶	۶۵۰	۱۹۶۰	۲۰۸۱
	جمع				۶۸۳۷۳	۹۱۷۰۸

جدول ۲- فهرست و تاریخ ممیزی آبدی‌های دارای پروانه چرا در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز (امار اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان خوزستان)

ردیف	نام آبادی	تاریخ ممیزی مراتع
۱	دوب‌الاحسان	۷۳/۱۱/۴
۲	روزنه	۷۴/۱۱/۲۴
۳	حفیره آبیوالد	زمستان ۷۵
۴	حنیطیه	زمستان ۷۹
۵	خویسه	۷۹/۱۲/۱۸
۶	مسلمیه	۸۲/۱۱/۱۸
۷	شعیط مندیل (بزرگ)	۸۶/۱۱/۸
۸	شعیط جابر	۷۸/۲

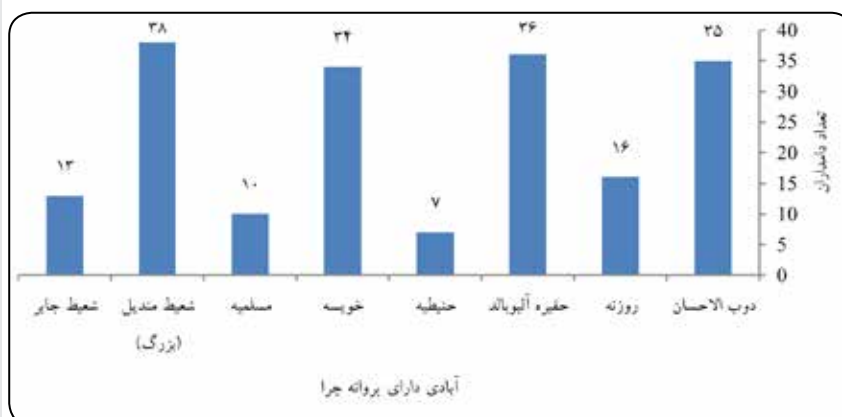
الف-۱- اطلاعات دامداران دارای پروانه چرا در محدوده مورد مطالعه

کل تعداد دامداران دارای پروانه چرا در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز ۱۸۹ نفر هستند که بیشترین تعداد آن با ۳۸ دامدار مربوط به روستای شعیط مندیل (بزرگ) و کمترین آن با ۷ دامدار، مربوط به روستای حنیطیه است (شکل ۴). از کل تعداد دامداران پروانه چرا (۱۸۹ نفر) تعداد ۱۷ نفر یا ۹/۳ درصد آنان فوت کرده‌اند که بیشترین تعداد با ۸ نفر در روستای دوب‌الاحسان و کمترین آن بدون فوتی در روستاهای روزنه، خویسه، مسلمیه و شعیط مندیل (بزرگ) هستند (شکل ۵). بنابراین برابر آخرین دستورالعمل ممیزی مرتع، ابلاغی شهریورماه ۱۳۹۵ تا حداکثر ۲ سال بعد از فوت، ورثه متوفی باید به وکالت از بقیه وراثت، یک نفر را به‌عنوان جایگزین معرفی کنند در غیر این صورت پروانه مربوطه باطل می‌شود، امری که به‌ندرت صورت می‌گیرد. در آبادی‌های دارای پروانه چرا، تعداد دامدارانی که ترک دامداری کرده‌اند، ۱۳ نفر یا متوسط ۸/۰۷ درصد است. بیشترین تعداد ترک دامداری با ۷ نفر در روستای دوب‌الاحسان و کمترین آنها بدون ترک دامداری در روستاهای روزنه، خویسه، مسلمیه و شعیط مندیل (بزرگ) دیده می‌شود (شکل ۶).

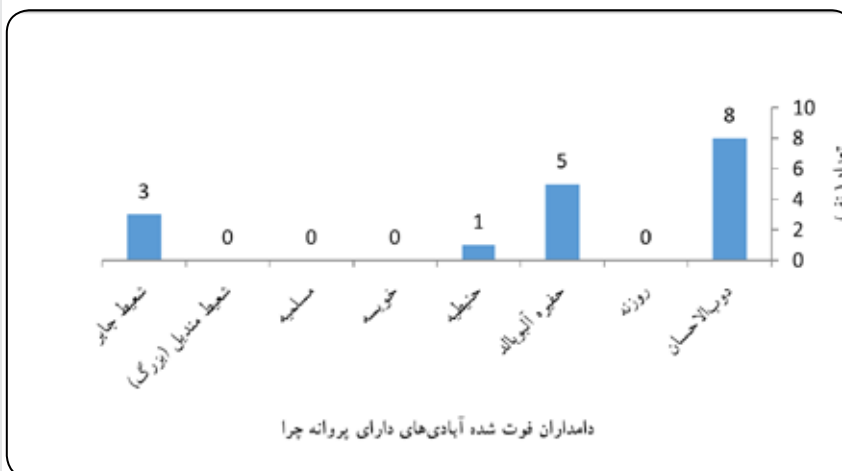
الف-۲- اطلاعات دام دامداران دارای پروانه چرا در محدوده مورد مطالعه

برابر پروانه‌های چرا، تعداد کل دام موجود در ۸ آبادی، ۴۸۹۸ واحد دامی و تعداد دام مجاز ۷۸۳۳ واحد است. بیشترین واحد دامی موجود در روستای شعیط مندیل (بزرگ) با تعداد ۱۳۸۵۰ واحد و کمترین آن در حنیطیه با ۲۱۰۵ واحد است. همچنین بیشترین تعداد دام مجاز با ۲۵۸۲ واحد در روستای مسلمیه و کمترین آن با ۱۸۹ واحد دامی به روستای روزنه مربوط می‌شود (شکل ۷).

براین اساس ۴۱۱۴۸ واحد مازاد بر ظرفیت در عرصه‌ها ثبت شده است؛ به‌طوری‌که بیشترین تعداد آن با ۱۳۲۱۷ واحد به روستای شعیط مندیل (بزرگ) و

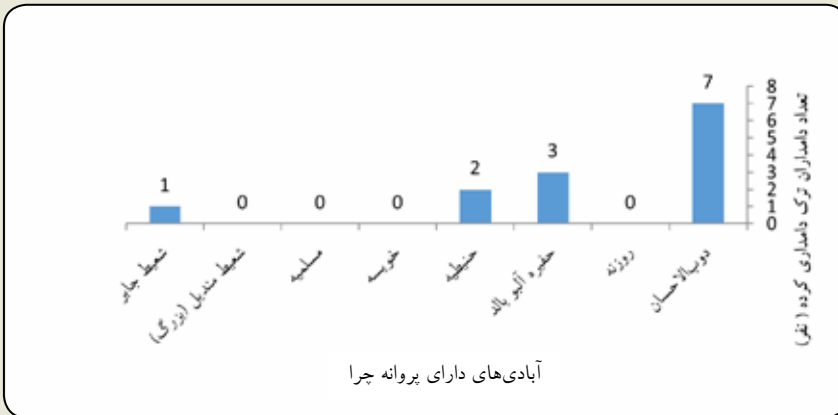
شکل ۴- تعداد دامداران دارای پروانه چرا در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز به تفکیک آبادی

شکل ۵- تعداد دامداران فوت شده دارای پروانه چرا در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز به تفکیک آبادی

کمترین تعداد آن با ۴۸۱ واحد به روستای مسلمیه مربوط می‌شود (شکل ۸). لذا نسبت تعداد دام مازاد بر مجاز در آبادی‌های دارای پروانه چرای محدود طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز به‌طور متوسط ۱۰/۳ برابر ثبت شده است؛ به‌طوری‌که بیشترین مقدار آن با ۲۴/۳ واحد به روستای حفیره آلبوآلد و کمترین مقدار آن با ۰/۱۹ به روستای مسلمیه مربوط می‌شود (شکل ۹).

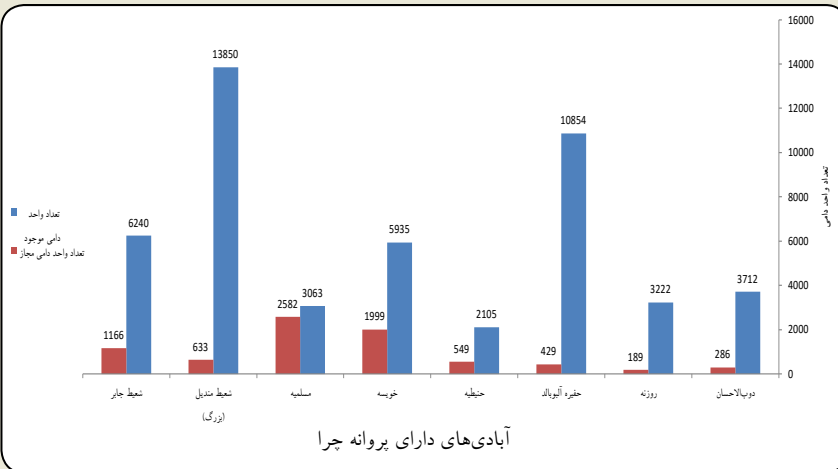

آبادی‌های دارای پروانه چرا

شکل ۶- تعداد دامداران ترک دامداری کرده دارای پروانه چرای محدود مورد مطالعه به تفکیک آبادی

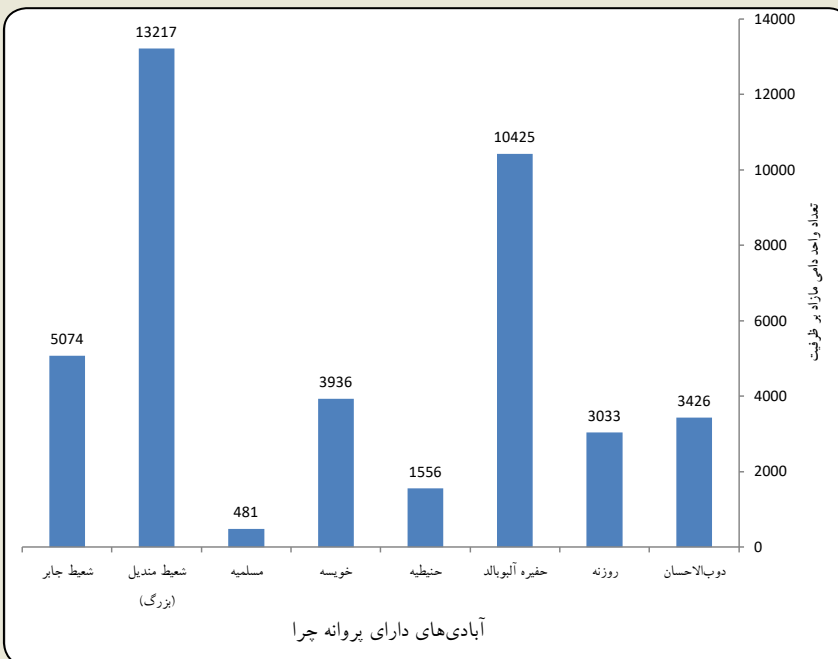
ب- روستاهای فاقد ممیزی مرتع همان‌طوری‌که اشاره شد از کل ۲۴ روستای محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز، ۱۶ روستا یا ۶۶/۷ درصد آنها

بررسی پروانه‌های چرای صادره در منطقه مورد مطالعه، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مدارک موجود در رابطه با مدیریت مراتع نشان می‌دهد که اقدامات ممیزی مرتع برای تمامی سامان‌های عرفی موجود در منطقه اعمال نشده و در مجموع تنها برای ۳۴ درصد آبادی‌ها (۸ آبادی) پروانه چرای صادر شده است.

آبادی‌های دارای پروانه چرا

شکل ۷- تعداد واحد دامی مجاز و موجود در آبادی‌های دارای پروانه چرای محدود طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز

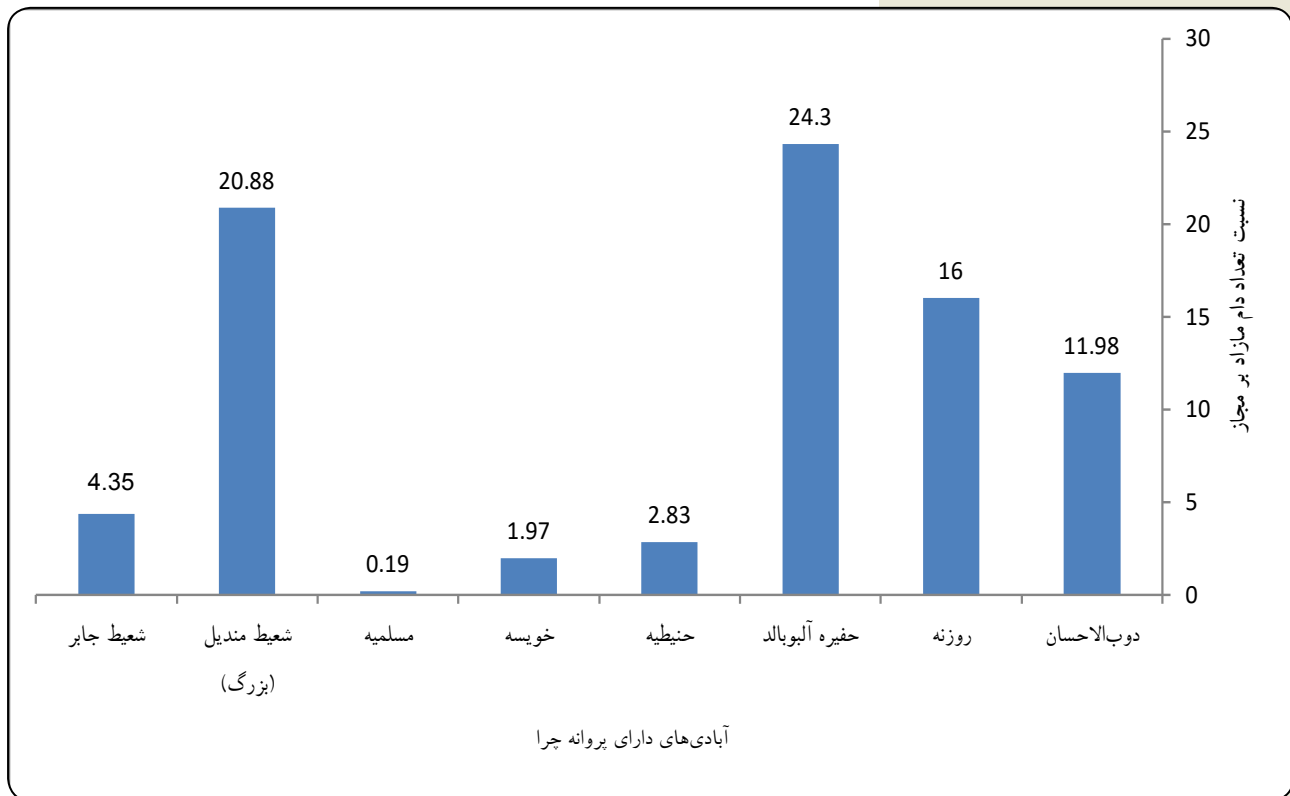
آبادی‌های دارای پروانه چرا

شکل ۸- تعداد واحد دامی مازاد بر ظرفیت مرتع در آبادی‌های دارای پروانه چرای محدود طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز

فاقد ممیزی مرتع هستند که این آبادی‌ها، منصوره بزرگ، خسرویه، حفیره سید شرف، شعه زرگان، مدینات، عویفی، خزینه، لعیبه، غدیر حبسه، ابوجرد کوچک، شریفیه، سیدعلی، تمبور، ابوکبیره، ابوجرد بزرگ و منیسر را شامل می‌شوند (آمار اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان خوزستان).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بررسی پروانه‌های چرای صادره در منطقه مورد مطالعه، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مدارک موجود در رابطه با مدیریت مراتع نشان می‌دهد که اقدامات ممیزی مرتع برای تمامی سامان‌های عرفی موجود در منطقه اعمال نشده و در مجموع تنها

شکل ۹- نسبت تعداد دام مازاد بر مجاز در آبادی‌های دارای پروانه چرا محدود طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز

برای ۳۴ درصد آبادی‌ها (۸ آبادی) پروانه چرا صادر شده است. همچنین تاریخ‌های ممیزی‌های انجام شده، قدیمی است (نخستین تاریخ، به سال ۱۳۷۳ و آخرین آن به ۱۳۸۷ باز می‌گردد) که با در نظر گرفتن پویایی جمعیت انسانی و تعداد دام و ضرورت مدیریت مراتع با ملاحظات دینامیکی، به نظر می‌رسد باید موانع قانونی در رابطه با تجدید ممیزی در چنین مناطق حساسی برطرف شود که در این خصوص می‌توان به بند ۲ و تبصره ۴ مربوط به آن، ذیل شرایط عمومی فصل دوم شیوه‌نامه فنی و اجرایی شماره ۹۵/۱/۴۱۰۵ مورخه ۹۵/۶/۲ ضوابط و شرایط بهره‌برداری از مراتع کشور (دفتر امور مراتع، ۱۳۹۵) اشاره کرد. چنانچه ملاک را همان پروانه‌های چرا صادر شده در نظر بگیریم، در محدوده طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز تعداد دام به‌طور متوسط ۱۰/۳ برابر ظرفیت مجاز گزارش شده است (سیداخلاقی و همکاران، ۱۳۹۶). تقویم چرا قید شده در

● منابع

اداره‌کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان خوزستان، ۱۳۹۶. کمیته طرح مقابله با ریزگرد استان خوزستان.
 دفتر امور مراتع، ۱۳۹۵. شیوه‌نامه فنی و اجرایی ضوابط و شرایط بهره‌برداری از مراتع کشور، شماره ۹۵/۱/۴۱۰۵ مورخه ۹۵/۶/۲، ص ۵.
 سیداخلاقی، س.ج.، محبی، ع. و بانج شفیعی، ش.، ۱۳۹۶. طرح مقابله با ریزگرد جنوب شرق اهواز، بخش مطالعات اجتماعی - اقتصادی، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور.
 فیاض، م.، ۱۳۹۶. طرح جامع مطالعاتی - اجرایی مقابله با پدیده گردوغبار در کانون‌های داخلی خوزستان، گزارش مهرماه ۹۶، کانون گردوغبار جنوب شرقی اهواز، فاز اول: حدفاصل اهواز-ماهشهر، ص ۷-۱.
 کلاتری، ک.، ۱۳۹۶. ورود ریزگردها به شمال کشور و تهران، مصاحبه باشگاه خبرنگاران جوان با مدیرکل محیط‌زیست استان تهران. مورخه ۹۶/۸/۹.
 محبی، ع.، ۱۳۹۷. طرح مطالعات جامع مقابله با ریزگردها در کانون‌های داخلی استان خوزستان، بخش مطالعات اجتماعی - اقتصادی، گزارش دوم، وضعیت مدیریت دام و مرتع در کانون‌های گردوغبار. مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور.

پروانه‌های چرا صادره در مراتع استان، از جمله جنوب شرق اهواز، رعایت نشده و عملاً مادام که شرایط اکولوژیکی منطقه اجازه دهد، دام در عرصه حضور خواهد داشت. در حالی که متوسط دام موجود در مراتع کشور ۲/۱۶ برابر ظرفیت آن گزارش شده است (محبی، ۱۳۹۷)، این آمار در محدوده‌های طرح ریزگرد استان خوزستان ۶ برابر است، بنابراین روند تخریب در مراتع خوزستان سریع‌تر از سایر نقاط کشور است. لذا این عامل می‌تواند در کنار سایر عوامل مدیریتی و محیطی، زمینه‌ساز بروز و تشدید پدیده ریزگرد در منطقه و استان باشد. نظر به نارسایی مدیریت دولتی در برخی از مراتع کشور، به نظر می‌رسد باید مدل مدیریتی مناسب با شرایط متنوع منابع طبیعی کشور تدوین و اعمال شود. ضمن آنکه براساس قانون، اداره منابع طبیعی می‌تواند در مناطقی که شرایط بحرانی از لحاظ فرسایش یا مدیریت منابع طبیعی وجود دارد، مراتع را برای مدت معین یا نامحدودی، قرق اعلام کند.